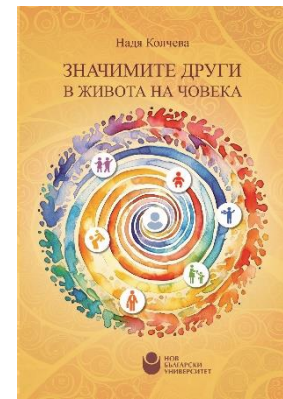


Надя Колчева

„Значимите други в живота на човека“¹

Резюме на монографичен труд



„Значимите други в живота на човека“ е книга, в която представям по-широк поглед върху темата за човешките отношения с фокус взаимоотношенията със значими други, както и част от многото изследвания, плод на дългогодишен труд, повече от десет години, които съм провела в рамките на теорията за междуличностно приемане-отхвърляне (IPARTheory).

В хода на нашето човешко съществуване взаимоотношенията, които създаваме с другите, значими за нас хора, са дълбоко вплетени в нашата човешка природа. Те се вплитат в сложни модели, които оформят нашите преживявания, моделират нашите възприятия за себе си и света, нашето личностно израстване и благополучие, влияят на житейския път, който изминаваме. Те ни дават нашата идентичност и разбиране за себе си, но те могат и да „изкривят“ възприятията ни за света. Целта на тази книга е да представи едно задълбочено разбиране за огромното значение на взаимоотношенията със значимите други, тяхната роля в човешкото развитие и живот, както и да постави тези отношения в по-широката рамка на човешкото съществуване, разглеждайки ги и през призмата на различен социален контекст. Това е направено чрез анализ на десетки изследвания, проведени в различни страни по света и у нас.

Книгата е в обем от 348 страници и се състои от увод, 7 глави, заключение и списък от 475 източника използвана литература.

Първите три глави са теоретични. Книгата започва с кратък обзор за това какво е човешкото развитие (Глава 1.). Специално внимание обръщам на биологичната ни предразположеност към социални взаимодействия, както и на средата и средовите фактори, в частност на социалния контекст, които играят ключова роля в цялостното ни развитие като човешки същества. Развитието на човека е непрекъснато и динамично променящо се, под влиянието на биологични и средови фактори. Ние живеем в една непрекъснато променяща се среда, като ние променяме средата и средата променя нас. В глава 2. разглеждам понятия и дефиниции, свързани със социалните и междуличностни взаимоотношения, различните видове социални взаимоотношения и значимите други, които участват в тях. В глава 3. представям теоретични модели, които дават основите за разбирането на взаимоотношенията с другите. Разглеждам по-задълбочено две теории. Теорията на привързаността, която се фокусира върху формирането на близки отношения, и теорията за междуличностно приемане-отхвърляне, която обяснява качеството на емоционалните връзки с другите. Тази част завършва със сравнение между

¹ Колчева, Н. (2023). Значимите други в живота на човека. София: Издателство на Нов български университет. ISBN 978-619-233-281-5

основните постулати и схващания на двете теории, нещо което до сега не е правено в този цялостен вид.

В следващите четири глави проследявам взаимоотношенията с различен тип значими други – родителите, учителите, интимните партньори, ръководителите на работното място. Във всяка от тях е направен задълбочен обзор и анализ на научни изследвания в други страни, посветени на взаимоотношенията с всяка от тези фигури и са представени изследвания, които тестват постулатите на IPARTheory в България. Част от изследователската ми работа, която представям е свързана с превод и адаптация на инструментите, с които са проведени изследванията у нас. В тази книга представям 10 от преведените и адаптирани от мен на български език въпросници и скали:

1. Въпросник за родителско приемане-отхвърляне/контрол, Деца (Parental Acceptance-Rejection/Control Questionnaire, PARQ/C, Child), дълга форма, версия за майката
2. Въпросник за родителско приемане-отхвърляне/контрол, Деца (Parental Acceptance-Rejection/Control Questionnaire, PARQ/C, Child), дълга форма, версия за бащата
3. Въпросник за родителско приемане-отхвърляне/контрол, Възрастни (Parental Acceptance-Rejection/Control Questionnaire, PARQ/C, Adult), дълга форма, версия за майката
4. Въпросник за родителско приемане-отхвърляне/контрол, Възрастни (Parental Acceptance-Rejection/Control Questionnaire, PARQ/C, Adult), дълга форма, версия за бащата
5. Личностов въпросник, Деца (Personality Assessment Questionnaire, Child, PAQ, Child)
6. Личностов въпросник, Възрастни (Personality Assessment Questionnaire, Adult, PAQ, Adult)
7. Скала за чувствителност към междуличностно отхвърляне (Interpersonal Rejection Sensitivity Scale, IRSS)
8. Въпросник за учителско приемане-отхвърляне/контрол (Teacher's Acceptance-Rejection/Control Questionnaire, TARQ/C), кратка форма
9. Въпросник за оценяване на поведението на учениците от учител (Teacher's Evaluation of Student's Conduct, TESC)
10. Въпросник за оценяване на приемане-отхвърляне/контрол от интимен партньор (Intimate Partner Acceptance-Rejection/Control Questionnaire, IPAR/CQ)

Глава 4. е за семейството и родителите, значимите други, с които обикновено са първите ни взаимоотношения в живота. Разглеждам взаимоотношенията на приемане-отхвърляне между деца и родители, постулирани от IPARTheory. Специална част е посветена на последиците от субективно възприетото отхвърляне в детска и зряла възраст (тревожност, депресия, поведенчески проблеми, злоупотреба с вещества и др.). Резултатите от представените изследвания като цяло потвърждават наличието на очаквани негативни взаимовръзки с психологическото приспособяване както при деца, така и при възрастни.

В глава 5. разглеждам взаимоотношенията в училище между учител и ученик. С порастването социалният контекст на детето се разширява. Нормативно жизнено събитие за децата в нашето общество е тръгването на училище, а учителите, с които те се срещат там са други значими фигури в техния живот. Резултатите показват наличие на взаимовръзка между субективното възприятие на детето за приемане или отхвърляне от учителя и наличието на поведенчески прояви. За първи път в историята на тази линия

от изследвания в световен мащаб се обръща внимание на възрастови различия в изследваните взаимовръзки (представям две изследвания, проведени у нас).

Глава 6. е посветена на взаимоотношенията с интимен партньор. Качествените взаимоотношенията с други човешки същества не само в детска възраст, но и през останалите етапи от живота, са ключ към индивидуалното благополучие, психично и физическо здраве, удовлетвореност от живота като цяло. В представените изследвания, установявам значими корелации между възприето приемане-отхвърляне от интимен партньор и психологическото приспособяване на индивидите. Представям нов ракурс на анализ на изследваните взаимовръзки през призмата на тип семеен статус на изследваните лица, променлива, която не присъства в анализите на други изследователи.

В глава 7. разглеждам взаимоотношенията в работната среда, по-конкретно с прекия ръководител. Две са ключовите теми в живота на човека през зрелостта - семейните отношения и професионалният живот. Интимният партньор е значимият друг, който в зряла възраст е фигурата на привързаност. Не по-малко важни за качеството ни на живот са и отношенията ни на работното място. Разглеждайки прекия ръководител като значим друг, в тази книга за първи път са представени взаимоотношенията в работна среда, нова и неизследвана област в рамките на IPARTheory. В тази връзка предлагам разширяване на обхвата на изследванията на теорията в организационен контекст. За целите на бъдещи изследвания у нас и в чужбина е разработен нов надежден и валиден инструмент (Въпросник за оценяване на приемане-отхвърляне/контрол в организацията, Organizational Acceptance-Rejection/Control Questionnaire, OARQ/C). Той е едно от най-новите попълнения в дългия списък с въпросници и скали на IPARTheory. Представям процедурите за конструиране, превод, пилотиране и валидиране на въпросника. Първоначалните данни от валидирането показват корелации между субективното приемане от прекия ръководител, привързаността на индивида към организацията, удовлетвореността от прекия ръководител и удовлетвореността от работата като цяло.

Тази книга е първият изследователски труд, който систематизира и проследява взаимоотношенията със значими други в хода на живота на човека през призмата на IPARTheory. Този труд е уникален не само за България, но и в рамките на научната литература на IPARTheory. Систематизирани и анализирани са множество научни изследвания и същевременно са представени редица авторски изследвания плод на дългогодишен труд. Те са разгледани в контекста на множество подобни изследвания, проведени в над 60 страни по света. Като цяло представените изследванията, проведени у нас, са в унисон с основните постулати на теорията. В част от тях обръщам внимание и емпирично проследявам променлива, която почти не е изследвана в научната литература в рамките на IPARTheory - възрастови различия. В книгата за първи път се представя разширението на IPARTheory в организационен контекст, което предлагам и реализирам. Адаптираните инструменти са ценна придобивка както за изследователи, така и за практиците у нас, а разработения въпросник е незаменим ресурс за бъдещи изследователски търсения по отношение на взаимоотношенията в организационен контекст от учени по цял свят. Теорията и методите на IPARTheory се използват в световен мащаб както в научен, така и във все повече приложни контексти (клинична и консултативна практика, училищни системи, програми за обучение на родители, съдилища, агенции за закрила на деца и мн. др.).

Някои от основни изследователски приноси на книгата са:

- Предоставяне на задълбочено изследване на широкия проблем за човешките отношения и тяхното влияние върху личността, фокусирано върху концепцията за значимите други като ключов аспект в жизнения път на индивида.

- Първият изследователски труд, който систематизира и проследява взаимоотношенията със значими други в хода на живота на човека през призмата на IPARTheory.
- Проследяване на развитието на взаимоотношенията със значимите други последователно, в различните контексти в хода на индивидуалното развитие – в семейна среда и родителите като значими други (в детството), училището и учителите като значими други (през юношеството), интимните взаимоотношения и интимните партньори, както и работната среда и ръководителите като значими други (през периода на зрелостта).
- Поставяне на фокус на значението на взаимовръзката с друго човешко същество за цялостното развитие на индивида. Обръща се внимание на влиянието на множество фактори като се използва един от най-влиятелните модели на човешкото развитие - Биекологичния модел на човешкото развитие на Bronfenbrenner.
- Представяне и изясняване на основни понятия във връзка с междуличностните отношения (социални взаимодействия, социални взаимоотношения, социална структура), техните видове, участници. Съотнасят се и ясно се разграничават два термина, които се използват за обозначаване на ключовите фигури в живота на човека - „значим друг“ и “фигура на привързаност“.
- Представен е задълбочен анализ на огромен обем от научни изследвания в рамките на IPARTheory, проведени в различни страни по света.
- За първи път систематично представяне на теорията за междуличностно приемане-отхвърляне (IPARTheory) в България.
- Разширяване на теоретичната база на IPARTheory в организационен контекст в международен план.
- Представени са десетки изследвания проведени в България, които верифицират един от основните постулати на личностовата субтеория на IPARTheory в различни етапи от жизнения път на човека и в различни социални контексти, а именно възприетото междуличностно приемане и/или отхвърляне има значима взаимовръзка с психологическо (не)приспособяване на индивида както в детска така и в зряла възраст.
- Представяне на едни от първите изследвания в рамките на IPARTheory, които обръщат внимание и предоставят емпирични доказателства за възрастови различия (особено в училищна възраст).
- Сравнение между основните постулати и схващания на теорията за привързаността и теорията за междуличностното приемане-отхвърляне, нещо което до този момент не е правено в този цялостен вид. Към момента в научната литература има само опити за частични сравнения.
- Разширяване на емпиричната база на IPARTheory чрез десетки изследвания проведени у нас.
- Представени са голям набор от авторски изследвания, част от които не са публикувани и резултатите се представят за първи път в тази книга.
- Превод и адаптация за България на 10 въпросника и скали. Представени са и данни за психометричните характеристики.
- Българските версии на въпросниците и скалите са ценна придобивка за изследователи. Към момента инструментите на IPARTheory общо имат преводи на около 76 езика и диалекта (напр. PARQ/C е наличен на почти 70 езика и диалекта, PAQ - на около 50). Това дава възможност за бъдещи крос-културни изследвания.

- Българските версии на въпросниците и скалите са ценен ресурс за практиците у нас и имат безспорна практическа приложимост при работата с деца и възрастни с оглед на непрекъснатото нарастване на приложението на IPARTheory в клинична и консултативна практика, училищни системи, програми за обучение на родители, съдилища, агенции за закрила на деца и мн. др.
- Разработване на нов инструмент за оценяване на междуличностно приемане-отхвърляне в организационен контекст (OARQ/C). Инструментът е пилотиран и валидиран. Въпросникът е незаменим ресурс за изследвания на междуличностните взаимоотношения в организационен контекст от учени по цял свят.
- Данните от изследванията у нас са представени в рамките на постулатите на IPARTheory и са дискутирани в контекста на множество изследвания, проведени в различни страни по света.
- Успешно събрани големи масиви от данни с изследвани лица от детска до късна зряла възраст.